

Herinneringen aan pedagogiek- en filosofiehoogleraren in Utrecht

- Prof. dr. M.J. Langeveld (1905 – 1989)
- College van Langeveld en grootschalig onderwijs. Interview tgv 50 jaar Faculteit Sociale Wetenschappen in Utrecht (1963 – 2013)
- Prof. dr. A.J. Beekman (1926 – 2014)
- Ervaringen met filosofiehoogleraren bij de Centrale Interfaculteit beginjaren 1970 (Louët Feisser, Wim van Dooren, Ad Peperzak, J. de Graaf, J.P.M. Geurts, L.M. (Bertus) de Rijk)
- Prof. dr. N.L. Dodde (1932 – 2022)
- Prof. dr. J.D. Imelman, mijn Doktorvater (1939)

D.Th. Thoomes

Bilthoven, januari 2023

Opnieuw aandacht voor de Doorbraakpedagogiek van M.J. Langeveld

“Eindelijk een biografie van Langeveld!”, was de reactie van veel medewerkers van de Utrechtse faculteit sociale wetenschappen, toen Jaap Bos drie jaar geleden bekendmaakte dat hij aan dat karwei begon. Want Langeveld (1905-1989) behoorde weliswaar ooit tot de meest geciteerde pedagogen en er zijn een paar dissertaties aan zijn pedagogiek gewijd, maar een serieuze biografie ontbrak nog steeds.

Was zijn inbreng in de naoorlogse pedagogiek toonaangevend, op dit moment weten de meeste studenten niet veel méér dan dat hij een bekende Utrechtse hoogleraar was en dus heel geschikt om een gebouw in de Uithof naar te vernoemen. De pas verschenen biografie, *M.J. Langeveld, pedagoog aan de hand van het kind*, vult deze leemte maar is geen adorerend boek geworden. Jaap Bos wilde met zijn biografische studie in de eerste plaats recht doen aan de geschiedenis van de faculteit (de Utrechtse School) en niet zozeer aan de persoon Langeveld. Er is sprake van een ‘Umwertung’: de hoogleraar die eertijds alom werd bewonderd omdat hij zo inspirerend schreef, wordt nu getypeerd als iemand die voornamelijk bewogen werd door het verlangen om de grootste pedagoog van Nederland te worden.

De studie van Jaap Bos is zondermeer indrukwekkend en zal zeker aanleiding geven tot uiteenlopende reacties. Als oud-student van Langeveld herken ik veel, maar deel ik lang niet alle interpretaties. In het volgende stukje beperk ik me daarom graag tot mijn eigen ervaringen met het tijdperk Langeveld en verwijs zo nu en dan naar het boek van Jaap Bos.

Decline and Fall of an Empire

Langeveld trof het niet dat het eind van zijn eervolle loopbaan, eind jaren zestig begin jaren zeventig, samenviel met de opkomst van de *kritische pedagogiek*. De sociale wetenschappen kwamen in die tijd in de ban van het gedachtegoed van het neo-marxisme en gevestigde

wetenschappers moesten het ontgelden. Hun werk werd getoetst op emancipatorische relevantie en in veel gevallen te ‘licht’ bevonden. Behalve bewustwording en nuttige bijsturing, leverde dat ook nog al eens ongenueanceerde beeldvorming op. Van Langeveld werd gezegd dat hij beschouwingen over de ‘pedagogische provincie’ ten beste gaf vanuit de veilige beschutting van zijn Bilthovense villa met zonovergoten tuin, en dat hij geen oog had voor maatschappelijke ongelijkheid en daarmee samenhangende ongelijke kansen in het onderwijs. Aan zijn gezag werd duidelijk getornd. Er werd in zijn omgeving zelfs geroekt, iets wat tijdens het hoogtepunt van zijn roem ondenkbaar was. Nu was het beslist niet zo dat hem het college geven onmogelijk werd gemaakt of dat hij werd uitgejouwd (soms voor hoogleraren een traumatiserende ervaring, zoals bijvoorbeeld voor Ricoeur tijdens de meirevolte in Nanterre), maar met de kritische uitspraken van sommige pedagogen was de toon op ‘zijn instituut’ toch gezet.

Enige jaren later raakte zowel het geesteswetenschappelijke als het maatschappijkritische referentiekader van de pedagogiek uit de mode en werd het tijd voor het neopositivistische. Zo ontwikkelde de *empirische richting* zich tot mainstream van de pedagogiek (want ‘meten is weten’) en daarmee leek het lot van Langeveld voorgoed bezegeld. Wat voortaan in de opvoedingswetenschap telde, waren harde research-uitkomsten. Dat was beslist iets anders dan wat Langeveld had beziggehouden. Het was hem te doen geweest om – net als Husserl – te *beschrijven* van *wat zich toont* in de alledaagse leefwereld. Niet zozeer verklaren, maar (onbevooroordeeld) beschrijven (“zurück zu den Sachen”). En – net als in de hermeneutiek van Dilthey – was Langeveld niet op zoek naar wetmatigheden, maar was hij van mening dat menselijk gedrag slechts ‘begrepen’ kan worden in zijn historiciteit, want mensen *geven al levende inhoud aan hun leven*. Een interpretatie is daarom nooit definitief, maar blijft in zekere zin altijd ‘onderweg’. Dat geldt zeker óók voor de duiding van het gedrag van kinderen. Daarbij past geen uniforme methode, want elk kind is uniek en onvervangbaar.

Zijn *fenomenologische studies* van de wereld van het kind, van kind en religie, van het spel, of van ‘de zolder als verborgen plaats in het leven van het kind’, zijn in dit opzicht illustratief. Maar in de ogen van de nieuwe lichte empirische onderzoekers hadden deze studies hooguit nog een literaire waarde en werden ze in wetenschappelijk opzicht beschouwd als ‘achterhaald’. ‘Uit de tijd’ was ook de systematische theorie-ontwikkeling die Langeveld had gepresenteerd in zijn *Beknopte theoretische pedagogiek*. Van docenten hoorde je opmerkingen in de trant van: “Langeveld kan nu écht niet meer!” Daarna werd het wat stil rond zijn naam in pedagogische opleidingen. Niet op het vlak van publicaties, want Langeveld bleef als emeritus (vanaf 1972) nog lange tijd actief.

Hij bleef redacteur van het gezaghebbende *Zeitschrift für Pädagogik*. Veel van zijn werken zijn eveneens in het Duits verschenen en worden tot op de dag van vandaag nog regelmatig geciteerd. Dat betreft oa zijn *Studien zur Anthropologie des Kindes*, de *Schule als Weg des Kindes* en in godsdienstpedagogisch opzicht *Das Kind und der Glaube*. Nog niet zo lang geleden wijdde het WBG-Lexikon der Religionspädagogik (2001) een bespreking aan hem. Op zijn oude dag sprak hij nog geregeld op congressen, zelfs een keer in Japan. En in 1981 werd hem de internationale Comeniusprijs voor pedagogiek toegekend.

Tot zover is de geschiedenis van Langeveld niet helemaal uniek, want de afwisseling van wetenschappelijke stromingen vond natuurlijk niet alleen in Utrecht plaats, maar verliep aan andere universiteiten op soortgelijke wijze. Tijdgenoten als Stephan Strasser in Nijmegen en

Otto Friedrich Bollnow in Tübingen trof eenzelfde lot, maar hun vertrek veroorzaakte in de kring van hun directe medewerkers niet zo'n zelfde sfeer van ontgoocheling. Jaap Bos schrijft: "De Langeveldse wereld implodeerde, niet met een knal maar met een zucht. Wat achterbleef was een gapende leegte, een droom die in hoog tempo verdampte.(...)Voor sommigen die het van nabij hadden meegemaakt moet het een verbijsterende en desillusionerende ervaring zijn geweest, voor anderen een bevrijding."

Zelfbepaling

Langeveld schreef over de kenmerken van opvoeding in een 'pedagogisch gepreformeerd veld'. Opvoeding speelde zich af in een beschermde omgeving binnen gezagsverhoudingen en van opvoeders mocht moreel gezag verwacht worden. Toch moest hij niets hebben van 'beginselpedagogiek'. Zijn pedagogiek droeg niet het stempel van een bepaalde levensbeschouwing, maar bood ruimte aan verschillende denominaties. De reden waarom zijn benadering in de naoorlogse periode bekend stond als 'Doorbraakpedagogiek'.

Bijna gemeengoed was zijn omschrijving van de volwassenheid als *zelfverantwoordelijke zelfbepaling*. In het spoor van de Verlichting beklemtoonde hij de zelfstandigheid van volwassenen in een *open wereld*. Concreet werd dat eertijds wel omschreven als de zelfstandige levens-, partner- en beroepskeuze aan het eind van het opvoedingsproces. Keuzes die voor het verdere leven bepalend zijn. Een 'tijdgebonden opvatting', want dergelijke keuzes worden nu meestal niet meer 'voor het leven' gemaakt. De abstracte formulering van 'zelfbepaling' bij Langeveld is in het pedagogische denken wel blijven bestaan, zij het met een wat gewijzigde betekenis.

In een rede ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van Trouw, in 1993, sprak Lea Dasberg over die zelfbepaling als volgt: "Wij opvoeders hebben ze alleen maar te laten zien uit welke vruchten gekozen kan worden en wat de gevaren zijn, maar uiteindelijk eet elk zijn eigen appel van de boom van de kennis van goed en kwaad en wint daarmee een geweten dat hem als kompas zal dienen bij het verlaten van het paradijs van zijn jeugd en het betreden van de aarde van zijn zelfverantwoordelijke volwassenheid."

Siebre Miedema en Cok Bakker (hoogleraren godsdienstpedagogiek) brengen de 'zelfbepaling' voor onze tijd in verband met 'een goed leven'. Daarbij ligt de nadruk op autonomie verbonden met solidariteit voor anderen, op authenticiteit en op zelfstandige, kritisch-constructieve oordeelsvorming. "Ook in deze postmoderne tijd", zo concluderen zij, "staat in de opvoeding nog steeds het door de Utrechtse pedagoog Langeveld gemunte concept van 'zelfverantwoordelijke zelfbepaling' centraal." (in *Narthex*, 2009, nr.5)

Terechte kritiek en blijvende waarde

Zelfs de grootste bewonderaars van Langevelds werk zullen moeten toegeven dat latere critici wel enigermate gelijk hadden. Want zijn theorie leek soms los te staan van de maatschappelijke realiteit. Er is terecht opgemerkt dat de culturele context van opvoeding en onderwijs, en de politieke implicaties te weinig door hem zijn onderkend. Vervolgens hebben critici eveneens gelijk wanneer ze constateren dat Langevelds werk te weinig empirisch is onderbouwd. Fenomenologische benadering en empirische toetsing hoeven elkaar niet uit te sluiten. Ten

slotte zal ook niemand ontkennen, dat Langeveld een moeilijke en soms een ondoorzichtige stijl van schrijven had. Beginnende studenten begrepen pas na uitleg van een docent wat hij bedoelde, want zelfstandig kwamen ze daar in de meeste gevallen niet uit..

Maar dat alles neemt niet weg dat Langeveld voor de pedagogiek een reusachtig werk heeft verricht. Bij hem kreeg de pedagogiek als jonge tak van wetenschap een volwaardig karakter. Na de oorlog werd hij in Utrecht benoemd en het lukte hem om de verschillende deeldisciplines te laten opbloeien. Zelf leek hij van alle markten thuis. Hij schreef de noodzakelijke hand- en leerboeken, en monografieën waarmee hij telkens weer verraste.

Van zijn kwaliteiten was hij zich overigens zelf ook goed bewust. Toen ik hem op oudere leeftijd een aantal keren thuis bezocht, zette hij nog eens uiteen wat het verschil was tussen zijn benadering en die van een beroemdheid als Piaget. “U moet beseffen”, zei hij, “dat Piaget een buitengewoon knap ontwikkelingspsycholoog is, maar *hij weet alleen niet wat een kind is*. Hoe een kind zijn wereld ervaart, hoe het speelt, hoe het waarneemt, Hij heeft nog nooit een kind werkelijk ‘ontmoet’. Met al zijn experimentele kennis komt hij daar niet aan toe.”

In de pedagogiek van Langeveld kwamen inderdaad wél ‘echte kinderen’ voor. Wat maakt een kind tot kind? Wat moet zo’n kind leren om ‘mens’ te worden? En wie is dan die mens waar we ons in de opvoeding op richten? En hoe verhoudt die mens zich tot religie? Dat zijn de kernvragen waar Langeveld zich steeds mee bezighield. Zijn eigen observaties wist hij dan in te passen in de toenmalige stand van het psychologisch onderzoek en te verbinden met allerlei opvattingen uit de ideëengeschiedenis. Dat geheel vormde dan weer de grondslag voor zijn schoolpedagogiek en kindtherapie.

Wetenschappelijke stromingen ontstaan, maken een bloeiperiode door, verdringen elkaar of versmelten onderling en verdwijnen ook dikwijls weer. Met deze dynamiek had de fenomenologische pedagogiek van Langeveld ook te maken. Maar de conclusie dat zijn werk is weergekeerd tot stof (“... terug naar het niets waaruit hij was voortgekomen en waarin hij zou verdwijnen ...”) lijkt wel erg boud. Daarvoor is zijn bijdrage te veel verankerd in de geschiedenis van het pedagogische denken. Sommige van zijn werken behoren nu al min of meer tot de klassieke literatuur op zijn gebied. En het valt voor niemand goed in te schatten hoe zich dat in de toekomst verder zal gaan ontwikkelen. Over Langeveld is voorlopig nog niet het laatste woord gesproken.

Naar aanleiding van: Jaap Bos (2011), *M.J. Langeveld. Pedagoog aan de hand van het kind*. Amsterdam: Boom

Gepubliceerd in het tijdschrift *In de Waagschaal, tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek*, nieuwe jaargang 40, nr. 16, 19 november 2011, pp. 24-27,

<https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/249141>

Zie ook:

- website *Pedagogiek in verscheidenheid*: <https://www.daanthoomes.nl>

- ‘Opvoeding in een open wereld’. In: *In de Waagschaal*, jrg. 35, nr. 4, 2006, pp 25-27, <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/238502>
 - Onmogelijke opgave, dure plicht. Pedagoog Langeveld schreef wijze woorden over godsdienstige opvoeding (2000), <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/289886>
 - Godsdienstige opvoeding bij Langeveld (2009), <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/256960>
 - De onbevangenheid (2004), <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/274232>
-

Universiteit Utrecht

50 jaar Faculteit Sociale Wetenschappen

Interview jubileum website FSW 1963 – 2013.

Geplaatst op 31 oktober 2013 door Emma van Ravenswaaij.

College van Langeveld en grootschalig onderwijs

Welke studie heb je gedaan?

Ik heb in Utrecht pedagogiek gestudeerd van 1970 tot 1974 met als afstudeerrichting wijsgerige en historische pedagogiek.

Hoe was je tijd als student en/of als medewerker aan de Universiteit?

Zeer plezierig! Al kwam in 1970 wel echt de massaliteit van het hoger onderwijs op gang. Zo'n kleine tweehonderd eerstejaars en van docenten hoorde je dat het nog maar kort geleden was dat er enkele tientallen studenten kwamen. Persoonlijke contacten met hoogleraren waren daardoor wat minder. Toch herinner ik me nog bijna letterlijk het eerste hoorcollege van Langeveld in de collegezaal Achter de Dom 22. Ik had daar tijdens mijn vooropleiding op de kweekschool al naar uitgekeken. Langeveld stond in die tijd bij alle pedagogiekopleidingen bekend als een soort reus. Na afloop gaf hij alle studenten bij de uitgang een hand. In datzelfde collegegebouw heb ik tijdens de pauze van een psychologielecollege van Span mijn vrouw voor het eerst gezien. Nu zijn we bijna veertig jaar getrouwd. Mijn vrouw, dr. Anniek Thoomes-Vreugdenhil, heeft klinische pedagogiek gestudeerd en is later aan de VU bij Piet de Ruyter gepromoveerd op een zelf ontwikkelde therapie voor kinderen met hechtingsstoornissen.

Anniek Thoomes-Vreugdenhil

Onder andere door het contact dat ik in Bilthoven ná mijn studie met Langeveld had, kreeg ik steeds meer belangstelling voor de geesteswetenschappelijke pedagogiek. Later ben ik gepromoveerd op de 'Pädagogik-Vorlesungen' van Friedrich Schleiermacher. Dat was bij Jan Dirk Imelman in Groningen, in 1989. Vlak daarna werd Jan Dirk in Utrecht benoemd en had ik dus wat dichterbij huis kunnen blijven.

Waar bevond je studie zich?

Behalve in de collegezaal Achter de Dom, in het centrale instituut op de Trans, en bij de afdeling wijsgerige en historische pedagogiek aan de Nieuwe gracht 36. Voornamelijk bij Ton Beekman en Anthon de Vries. Ook herinner ik me nog zeer goed het eenmalige college van

Lea Dasberg over het onderwerp 'Grootbrengen door kleinhouden'. Dat werd in boekvorm een bestseller en was al snel niet meer weg te denken uit de historische pedagogiek. Verder studeerde ik psychopathologie bij Eijer in het AZU, en een aantal onderdelen bij Wijsbegeerte: middeleeuwse wijsbegeerte bij De Rijk, wijsgerige antropologie bij Peperzak en Wim van Doren, ethiek bij De Graaf en wetenschapsfilosofie bij Geurts. Dat was al gedeeltelijk in Transitorium II in de Uithof. In die tijd nog een winderige, kale omgeving.

Woonde je tijdens de studie in Utrecht? En wat waren favoriete plekken voor sociale bezigheden?

Eerst was ik een half jaar spoorstudent (uit Veenendaal), toen kreeg ik een kamer in de Biltstraat voor een jaar, en daarna een van de nieuwe studentenflats aan de Lieflandlaan. Anniek kreeg eveneens een studentenflat, maar aan de Willem Schuylenburglaan. Wij hadden allebei naast onze studie een student-assistentchap (Anniek bij Ton Cools en ik bij Anthon de Vries) en ik stond ook nog wel eens een paar weken voor de klas. Dus van uitgaan kwam niet zo heel veel terecht. We gingen wel in de zomervakantie op reis naar Rome met een voordelige treinreis van de NBBS.

Hoe denk je terug aan de tijd als student en medewerker?

Vermoedelijk omdat we al een onderwijzersopleiding achter de rug hadden, waren we tijdens de universitaire studie wat serieuzer. Ton Beekman vond dat ik te snel studeerde en beter nog wat meer pilsjes had kunnen drinken. Dat bierdrinken was vooral in de binnenstad bij Café De Vriendschap aan 't Wed.

Zou je nu weer voor die studie kiezen?

Ja, zeer beslist, al is de studie pedagogiek in deze tijd wel sterk veranderd. Het 'E-beest' jaagt mij af en toe schrik aan.

Wat ben je na de universiteit gaan doen?

Eerst een paar maanden voor de klas gestaan als invalkracht in verschillende scholen in de binnenstad, maar al vrij snel daarna werd ik begin 1975 benoemd tot wetenschappelijk bibliotheekmedewerker voor de vakgebieden psychologie en pedagogiek aan de UB in Utrecht. Na een aantal jaren werd ik afdelingshoofd van de wetenschappelijke staf en al met al ben ik tot 2005 aan de UB werkzaam geweest. Ongeveer in diezelfde periode, gedurende zevenentwintig jaar, was ik tevens als avonddocent verbonden aan de Opleiding Pedagogiek-MO in Rotterdam. Ook daar waren volle collegezalen. Eveneens bij de Hogeschool Zeeland in Vlissingen waarmee de Hogeschool Rotterdam een overeenkomst had afgesloten. Aan het contact met de vele studenten al die jaren door heb ik hele goede herinneringen.

Aan de UB ging het om collectievorming, onderwerpsontsluiting, en vooral om 'geautomatiseerd literatuuronderzoek'. Met een bakbeest van een terminal kon verbinding gemaakt worden met SDC en 'Lockheed / Dialog' in Palo Alto /Californië waar grote literatuurbestanden interactief konden worden doorzocht met behulp van een thesaurus. We

kregen een startsubsidie van het NOBIN en cursus in Bern. De Amerikaanse firma SDC kwam daarvoor naar Zwitserland. Enige tijd daarna werd ons gevraagd in Brussel een demonstratie van online literatuuronderzoek te verzorgen voor het Europees Parlement. De snel veranderende kennis en vaardigheden werden bijgehouden tijdens internationale bibliotheekcongressen, vaak in Engeland georganiseerd door de Library Association. Voor de sociale wetenschappen ging het vooral om: Psychological Abstracts, Social Sciences Citation Index, Eric en Sociological Abstracts. De literatuurlijsten (titels met abstracts) kwamen met de post uit Amerika na ongeveer een week. Die dienstverlening was vooral bedoeld voor stafleden van de faculteiten. Het leuke in die tijd waren vooral de vele persoonlijke contacten met medewerkers. Haast ongemerkt raakte ik snel op de hoogte van het onderzoek dat aan de faculteiten plaats vond. Ik ben nu nog in het bezit van een 'logboek' waarin precies vermeld staat welke stafleden in de UB op bezoek kwamen en voor welke onderwerpen. Dikwijls kwamen student-assistenten in opdracht, maar ook docenten en hoogleraren. Zo kwamen Maarten van Son, Dijkhuis, Van Parreren en Van Vucht-Tijssen regelmatig langs. Van andere universiteiten kwamen ook telkens medewerkers op bezoek, want Utrecht liep in die tijd met de 'online retrieval' voorop.

Heb je profijt gehad van je studie?

Zeker! Al was mijn studie in de theoretische pedagogiek niet bepaald geschikt om een baan in te vinden. Maar dr. Grosheide, de toenmalige bibliothecaris, vond die theoretische pedagogiek juist een pre omdat ik daarmee in principe geschikt was om met uiteenlopende wetenschappers te kunnen communiceren. Beter een 'generalist' dan een 'specialist'. In Rotterdam had ik uiteraard ook voordeel van mijn studie. Ik heb daar vele jaren de inleiding in de pedagogiek verzorgd. Eerst nog wel met Duitse literatuur (Lassahn, *Einführung in die Pädagogik*), maar dat werd steeds problematischer. De langste tijd met behulp van de reader van Miedema, *Pedagogiek in meervoud*.

Verwijzingen:

Website *Pedagogiek in verscheidenheid* – www.daanthoomes.nl/

Dans/Narcis (KNAW) – www.narcis.nl/personpub/id/60/info:eu-repo/dai/nl/074028286/.../3

J.C.A. (Anniek) Thoomes-Vreugdenhil (Zeist, 1947 -), *Relationeel gestoorde jongeren: een onderscheid in verwaarlozingsproblematiek en een behandelingsvoorstel*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam, 1999.

D.Th. (Daan) Thoomes (Veenendaal, 1949 -), *Opvoeding als opdracht: over Friedrich Schleiermachers opvoedingsfilosofie*. Proefschrift Groningen, 1989.

D.Th. Thoomes, *Opnieuw aandacht voor de Doorbraakpedagogiek van M.J. Langeveld* (2011), fulltext in Utrecht University Repository: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/249141>

Ter nagedachtenis van prof. dr. Ton Beekman (1926 – 2014)

Een stimulerend docent

Toen ik – beginjaren 1970 - Ton Beekman leerde kennen was hij ‘docent met opdracht’ aan het IPAW, het Instituut voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Langeveld was nog in functie, maar gaf nog slechts enkele hoorcolleges en Ton was coördinator en ‘coming man’ voor de *theoretische pedagogiek*. Het was een roerige tijd met veel studenten (een kleine tweehonderd eerstejaars) en heftige discussies in samenhang met het ‘driestromenland in de pedagogiek’. Tijdens het onderwijs, in ‘stamgroepen’ van ca 15 studenten, kwam Ton geregeld binnenwandelen en mengde zich enthousiast in de discussies. In wat hij dan te berde bracht, dwong hij bij iedereen respect af. ‘Hij was echt iemand’. Kenmerkend was dat hij je als student stimuleerde en tegelijkertijd de ruimte gaf. Zijn optreden was voor mij een van de redenen om na het kandidaats te kiezen voor de wijsgerige en historische pedagogiek (de ‘richting f’).

In die doctoraalfase maakte ik geregeld afspraken met hem en daarbij kwamen die kenmerken opnieuw naar voren. Als ik hem vertelde dat ik in de Uithof graag ethologie, wetenschapsfilosofie, wijsgerige antropologie en ethiek wilde gaan ‘doen’, en ook nog op de Drift bij De Rijk middeleeuwse wijsbegeerte in combinatie met historische pedagogiek bij Van Hulst aan de VU (de beide hoogleraren kenden elkaar door hun lidmaatschap van de Eerste Kamer) dan stimuleerde hij dat sterk. Dan was het: “Ontwikkel je maar zoveel mogelijk, want van zulke mensen moeten we het in de theoretische pedagogiek juist hebben”. In die gesprekken was hij uiterst beweeglijk en ging in op talloze boeken die hij zojuist had gelezen en mij dan ook aanraade om te bestuderen. Als ik dan de volgende keer daarop wilde gaan, had hij alweer een nieuwe reeks en zo bleef hij me altijd vóór. In 1972 promoveerde hij onder grote publieke belangstelling op het proefschrift *Dienstbaar inzicht: opvoedingswetenschap als sociale planwetenschap*. Bij die gelegenheid sprak prof. Groenman hem toe, onder andere met de opmerking “U bent een erudiet mens!”. Een zeer juiste kwalificatie.

Voortgekomen uit de fenomenologische richting in de pedagogiek, was het al snel duidelijk dat hij zich niet liet voegen in het strakke keurslijf van de empirisch-analytische benadering. Hij bezat een enorme lenigheid van geest en was breed georiënteerd. Zijn oratie ging over een *Veelvormige werkelijkheid* (1973) en hij voelde zich aangesproken door de anarchistische

wetenschapsfilosofie van Paul Feyerabend, uiteengezet in *Against method* (1970-75). In de trein van Amsterdam naar Utrecht reisde Ton dikwijls samen met Else Barth, destijds hoogleraar logica in Utrecht. Van de gesprekken die hij met haar voerde, kreeg ik regelmatig een levendig verslag. Dan ging het over Wittgenstein of Nuchelmans (promotor van Else Barth), over analytische filosofie en zienswijzen uit de argumentatietheorie. Na enige tijd volgde zijn hoogleraarsbenoeming, maar zijn vakgroep was geen lang leven beschoren en sneuvelde bij een grote reorganisatie. Ton vertrok naar Amerika om daar onderwijs te geven in 'phenomenological research in education'. Een aantal jaren later keerde hij weer terug naar Amsterdam en schreef zijn publicatie over *Het wilde denken: wetenschapstheoretische verhandelingen* (2001).

Maar weer even terug naar de jaren 1970 in Utrecht. Al vrij direct na mijn afstuderen werd ik, in maart 1975, aangesteld als wetenschappelijk bibliotheekmedewerker voor de sociale wetenschappen bij de Universiteitsbibliotheek en tegelijk verwaterde het contact met Ton. In de UB zorgde ik er voor, dat steeds de nieuwste druk van zijn proefschrift in de Studentenboekerij in vijfvoud aanwezig was en ik probeerde voor de pedagogiek zo veel mogelijk 'aanvullend' te collectioneren ten opzichte van de Pedagogische Bibliotheek. En voor de wetenschappelijke staf van de instituten werd (zeer tot tevredenheid van de medewerkers) 'online literatuuronderzoek' verricht. Uiteindelijk kruisten onze wegen toch nog een keer aangezien Ton betrokken was bij de redactie van de bundel *Grote pedagogen in klein bestek* (2008), waaraan ik ook een bijdrage had geleverd.

Tijdens mijn promotieonderzoek naar de betekenis van de *Pädagogik-Vorlesungen* van Friedrich Schleiermacher, waarin een sterk accent wordt gelegd op de *Unterstützung* van de opvoeding - een stimulerende houding waarin het kind steeds positief tegemoet wordt getreden - heb ik dikwijls teruggedacht aan de houding van Ton Beekman tijdens mijn pedagogiekstudie. Ik ben hem nog steeds dankbaar daarvoor.

Bilthoven, 3 juli 2014

Ervaringen met enkele filosofiehoogleraren bij de Centrale Interfaculteit in Utrecht beginjaren 1970

Prof. dr. J.J. Louët Feisser (Inleiding tot de wijsbegeerte voor studenten pedagogiek in de kandidaatsfase)

Een ‘echte filosofieprofessor’. Hij gaf hoorcolleges in de middag in de Collegezaal ‘Achter de Dom 22’ en was gewend om vooraf te dineren bij Hotel des Pays Bas op het Janskerkhof, een uiterst chique en dure gelegenheid. Uiteraard met een glaasje wijn en een glaasje cognac na het eten. Keurig in het pak en met licht verwarde haren arriveerde hij op tijd in de collegezaal. In de colleges ging hij in op een veelheid van wijsgerige vraagstukken, deels gerelateerd aan de verplichte literatuur: Bernard Delfgaauw, *Geschiedenis en vooruitgang* en *De erwtensoep is klaar! Filosoferen over de religieuze existentie* van W. Luijpen. Aan het eind van het college meldde zich een chauffeur van een taxi die hem naar huis zou brengen. Louët Feisser keek dan uit het raam en zei: “Ja ik zie op de klok van de Domtoren dat het tijd is”. Tijdens mijn doctoraalfase bij de Interfaculteit bood Louët Feisser herhaaldelijk zijn hulp aan.

Prof. dr. Wim van Dooren (Wijsgerige antropologie)

Deeltijdhoogleraar aan de Technische Hogeschool Delft en wetenschappelijk medewerker in Utrecht. Een geleerd docent. Begeleider van mijn wijsgerige studie op vriendschappelijke wijze. Voor het maken van een werkstuk over wijsgerige antropologie en ethologie attendeerde hij op veel geschikte werken, onder andere de bundel *Biologische Anthropologie* uit de DTV-serie *Neue Anthropologie*, van Wickler: *Antworten der Verhaltensforschung* en het interessante boek *Waarom de burens nooit deugen* van Robert Ardrey. Wim nodigde mij uit om na mijn studie bij hem in Delft te promoveren om ‘doctor in de technische wetenschappen’ te worden waar echter nooit iets van gekomen is. Jaren later ontmoette ik hem opnieuw bij de MO-examens Pedagogiek op de Nutsacademie in Rotterdam waar wij beiden docent waren.

Prof. dr. Ad Peperzak (Geschiedenis hedendaagse wijsbegeerte)

Hoor- en werkcolleges over het thema ‘vrijheid’ in de geschiedenis van de filosofie, fenomenologie en in het bijzonder over het werk van Paul Ricoeur (*Philosophie de la volonté*). De collegestof was vaak zo moeilijk dat dit menig student ontmoedigde om bij Peperzak (mondeling) tentamen te doen.

Prof. dr. J. de Graaf (wijsgerige ethiek)

Buitengewoon geleerd en aimabel persoon. Tijdens zijn colleges ging een wereld voor je open. Over meta-ethiek en normatieve ethiek. In het bijzonder over Jeremy Bentham, J.S.

Mill, Kant, het utilisme, marxistische ethiek, de taalfilosofie van Gilbert Ryle en het logisch positivisme van Alfred Ayer. Naar aanleiding van zijn inleiding *Elementair begrip van de ethiek*. Het mondelinge tentamen was meer een vaderlijk gesprek over allerlei onderwerpen uit de ethiek en werd beloond met een acht.

Prof. dr. J.P.M. Geurts (Wetenschapsfilosofie)

Natuurwetenschappelijke benadering van de onderzoeksmethodologie. In het bijzonder het HO-model (het Hempel-Oppenheim-schema: de deductief-nomologische verklaring. De explanans, het explanandum en de conclusie. Geurts gaf vaak rake voorbeelden, bijvoorbeeld van de cirkelredenering: “De zee is zout omdat er NaCl in zit”.

Prof. dr. L.M. de Rijk (Middeleeuwse wijsbegeerte)

Colleges over het nominalisme-realisme debat in de Middeleeuwen. Wie dacht dat dit een saai onderwerp was, had het volledig mis. De Rijk lardeerde zijn uitleg veelvuldig met geestige voorbeelden, onder andere uit zijn politieke carrière. Tijdens het werkcollege werd *De veritate* van Anselmus van Canterbury gelezen, een wijsgerige verhandeling uit de 11de eeuw over het criterium van waarheid (Anselm von Canterbury, *De veritate - Über die Wahrheit*, Lateinisch-deutsche Ausgabe). Het mondelinge tentamen speelde zich af in de stationsrestaurant in Utrecht, aangezien De Rijk hoogleraar was in Utrecht en in Leiden en hij op die dag in beide plaatsen college moest geven. Desondanks een serieuze aangelegenheid met een gesprek over het realisme van Plato, maar ook over de sfeer in het restaurant. Hij dacht erover om twee oudere gezette dames te trakteren op koffie met veel slagroomgebak. Ik kan me niet meer herinneren of dat bij een idee gebleven is of dat hij dat ook werkelijk deed. Ik kreeg in ieder geval een tentamenbriefje met een zeven.

Bilthoven, januari 2023.

Herinneringen aan Nan Dodde

In een van de bekende pedagogische tijdschriften uit de jaren 1970, had ik wel eens een artikel van hem gelezen en na mijn afstuderen zag ik in de krant een advertentie staan van de Nutsacademie in Rotterdam waar een parttime docent pedagogiek werd gevraagd voor de Opleiding Pedagogiek-MO. Voor inlichtingen kon ik bellen met dr. N.L. Dodde. Na enig aarzelen heb ik dat toen gedaan. Dat was in 1976 en werd het begin van het contact met Nan dat vele jaren geduurd heeft. Aanvankelijk in Rotterdam waar hij studieleider bij de Nutsacademie was, maar ook nog geruime tijd daarna. Hij was in het contact vaak heel direct en vaak erg geestig. Als er iets te regelen was, deed hij dat altijd onmiddellijk en efficiënt. Voor ons, als docenten, ook heel plezierig want het MO-onderwijs was 's avonds en op zaterdagmorgen en de meeste docenten waren overdag fulltime elders werkzaam. Je kon met Nan over zwaarwichtige onderwerpen praten maar ook over de gewoonste dingen en dat vond ik vaak een verademing. Als ik zei, dat wij in de zomervakantie graag in de bergen wandelden, dan zei hij lachend “dus jij bent een wandelaartje!”. En als een docent in een bespreking iets niet direct begreep, dan legde hij het geduldig nog een keer uit met de toevoeging: “En je weet het toch? Na de 1 komt de 2, en na de 2 komt de 3, en na de 3”.

In de pedagogiek was Dodde zeker geen onbekende. Voor de MO had hij een boekje geschreven met de toepasselijke titel *Naar een pedagogische wetenschap*, dat behoorde tot de verplichte literatuur voor het propaedeutisch examen. Een schriftelijk examen waarvoor wij ieder jaar multiplechoicevragen moesten fabriceren. Het corrigeren van de tentamenformulieren was gemakkelijk, want dat gebeurde door de computer bij de Erasmusuniversiteit, waar Nan zijn hoofdfunctie had. Publiceren heeft hij zijn verdere leven veel gedaan en volgehouden tot het eind. Vanaf zijn dissertatie stond hij vooral bekend als de onderwijshistoricus die de geschiedenis van het *schooltoezicht* had bestudeerd, maar zijn werk had betrekking op veel meer onderwerpen. In 2020 publiceerde hij bijvoorbeeld nog een werk over de geschiedenis van de *Franse scholen in Nederland*. Zijn benoeming in Utrecht tot bijzonder hoogleraar voor de onderwijsgeschiedenis (de Nutsleerstoel) in 1986, was een kroon op zijn werk. Hij verzuchtte een keer dat de mentaliteit in zijn jeugd altijd gericht was geweest op het maatschappelijk opklimmen. “Wij wilden altijd hogerop komen.” Hoe dan ook, dat is hem zeer goed gelukt. Hij heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de pedagogiek en in het persoonlijke leven zullen veel mensen goede herinneringen aan hem bewaren. Ik hoor daar ook bij

Bilthoven 3 mei 2022.

Jan Dirk Imelman, mijn Doktorvater

Op het spoor gezet door Langeveld

Al meer dan veertig jaar heb ik regelmatig contact gehad met Jan Dirk. Ik werd op hem geattendeerd door professor Langeveld. In 1976, toen Langeveld al met emeritaat was, ging ik bij hem op bezoek om advies te vragen over het schrijven van een dissertatie. Ik had in die tijd idee om een proefschrift te schrijven over de filosoof/socioloog Arnold Gehlen. Die had naam gemaakt als fenomenoloog en zijn wijsgerig-antropologische visie op *Der Mensch* en in zijn *Anthropologische Forschung* spraken mij aan. Wie weet kon zijn theorie ook van betekenis zijn voor de pedagogiek. Ik had al een stukje geschreven. Langeveld zag daar wel wat in en hij gaf verschillende adviezen. Hij wist wel een manier om geld los te krijgen bij de Bernard van Leer Foundation voor het drukken van het proefschrift. En een geschikte promotor was ook geen probleem. Verder kwamen we in gesprek over diverse personen, onder anderen Michael Polanyi (*The study of man*), Hannah Arendt als onderbelicht filosoof en Jean Piaget met zijn gaven en manco's. En twee namen waar ik in de komende jaren goed op moest letten. Hij zei: "Let u maar eens op. die worden echt belangrijk voor de pedagogiek. Ze zijn even oud, nu nog niet zo bekend, maar let u maar eens op". Hij doelde op de Duits-Zwitserse historisch pedagoog Ulrich Herrmann en de Nederlandse pedagoog Jan Dirk Imelman. Ulrich Herrmann was gepromoveerd op de pedagogische theorie van Dilthey en was zojuist, in 1976, hoogleraar geworden in Tübingen en Jan Dirk was kort tevoren gepromoveerd op de *plaats en inhoud van een personale pedagogiek* en zou in 1980 hoogleraar worden in Groningen. Terugkijkend kunnen we nu zeggen dat Langeveld aardig gelijk heeft gekregen. Vol goede moed ging ik na het bezoek aan Langeveld weer naar huis, maar het liep met mijn studie in die tijd helaas anders. Langeveld kwam, als hij zijn middagwandeling maakte, nog wel geregeld langs en bracht geschikte artikelen mee om te gebruiken, maar bij een onderwijskeuring werd een tumor op een kritieke plaats geconstateerd en er volgde een ingrijpende operatie en herstelperiode. Daarna vond ik vooral mijn taak en geluk in ons jonge gezin.

Winkler Prins

Werk was er bovendien te over. Een fulltime functie als wetenschappelijk bibliotheekmedewerker voor pedagogiek en psychologie bij de UB Utrecht, een baan waarvan Langeveld zei: “U zit daar voorlopig uitstekend!”, een bijbaan als docent bij de Opleiding Pedagogiek-MO in Rotterdam, en een taak bij Elsevier als buitenredacteur voor het vakgebied Pedagogiek in de *Winkler Prins Encyclopedie*. Door mijn functie bij de UB kende ik veel wetenschappers en was ik van nut voor die encyclopedie. Voor het hoofdartikel over de Pedagogiek ging ik naar mijn vroegere leermeester Ton Beekman. Die zei zonder aarzelen: “Dat kun jij best zelf, je moet meer zelfvertrouwen hebben en ik heb echt geen tijd”. Het was echter de gewoonte bij de WP om gerenommeerde wetenschappers te vragen voor de hoofdartikelen en ik herinnerde me de woorden van Langeveld. Diezelfde middag heb ik toen naar Groningen gebeld om aan Jan Dirk te vragen om dat artikel te schrijven. Hij was onmiddellijk daartoe bereid en binnen afzienbare tijd kreeg ik mijn kopij, waar de hoofdredactie bij Elsevier duidelijk content mee was.

Reorganisaties bij de UB

In de jaren 1980 kregen de universiteiten te maken met ingrijpende reorganisaties. Taakverdeling en Concentratie (TVC) en krimp en groei. Voor de UB in Utrecht betekende dat in die tijd meer krimp dan groei en er werd veel (deeltijd)ontslag in het vooruitzicht gesteld. Er heerste een echte malaisestemming. Het was een ziekmakende sfeer. Toen heb ik me opnieuw verstout en Jan Dirk gebeld om te vragen of hij bereid was om een promotie te begeleiden over het onderwerp ‘Schleiermacher en de pedagogiek’. En opnieuw: hij was daar onmiddellijk toe bereid. Ik had gezien dat hij Schleiermacher wel eens geciteerd had en bij de MO-opleiding had ik regelmatig verteld over ‘grote pedagogen’ uit het verleden die nog steeds invloedrijk waren. Vooral uit de Duitse serie van Schönningh, *Sammlung Pädagogischer Schriften / Quellen zur Geschichte der Pädagogik*. Het werken aan die dissertatie ging in sneltreinvaart. Er werd veel post verstuurd uit Boerakker en Bilthoven. Na enige tijd was de (oorspronkelijk Duitse) filosofiehoogleraar en Schleiermacherkenner Heinz Kimmerle uit Rotterdam eveneens bereid om te begeleiden als tweede promotor. In januari 1989 was het zover dat de promotieplechtigheid plaatsvond in Groningen en wonder boven wonder werd ik bij de UB benoemd tot (fulltime) afdelingshoofd van de wetenschappelijke staf. Jan Dirk was voor mij een ideale begeleider. Niet gemakkelijk. Soms kreeg ik teksten teruggestuurd die bijna zwart waren van de aantekeningen. Veel vragen, voorstellen, correcties en soms venijnige kritiek. In het begin wel eens ontmoedigend. Ik hoor hem nog zeggen: “Bedenk wel dat je altijd zelf verantwoordelijk blijft voor wat je schrijft”. Hij gaf graag commentaar, maar liet me uiteindelijk vrij om te schrijven wat ik wilde. Ik heb veel van hem geleerd. Maar wat mij misschien wel het meeste is bijgebleven, dat je als promovendus zijn volle aandacht had en dat hij steeds bereid was om te helpen waar en wanneer dat maar kon. Vlak nadat ik in Groningen gepromoveerd was, werd Jan Dirk in Utrecht benoemd.

Langdurige vriendschap

Na 1989 hielden we nog steeds contact. Meestal via e-mail want de afstand van Bilthoven naar Groningen verhinderde gewone bezoeken. Ik was telkens al vroegtijdig op de hoogte van nieuwe publicaties van Jan Dirk en lange tijd stuurde ik hem nog mijn pennenvruchten. Verder stelde hij het op prijs dat ik zijn biografie in *Wikipedia* bijhield. Voor zijn *liber amicorum* (in 1999; <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/272691>) had ik in de magazijnen van de UB zijn bibliografie samengesteld en de jaren daarna telkens aangevuld met nieuwe titels. De laatste jaren deed Jan Dirk dat zelf. Die samenwerking resulteerde onlangs in zijn online bibliografie die betrekking heeft op de afgelopen vijftig jaar:

Bibliografie van de publicaties van Prof. dr. J.D. Imelman (incl. lezingen en interviews): 1971 – 2021 (afgesloten op 31 december 2020). Samengesteld door Daan Thoomes en Jan Dirk Imelman (2020),
<https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/389517>

Een halve eeuw publiceren over pedagogische onderwerpen. Wie doet hem dat na?

Bilthoven, januari 2023.

Afbeeldingen:

- Imelman: YouTube, ADNG-History-Project, 15 november 2021
- Soldanella (afbeelding: Wikipedia)
- Dodde: Gompel & Svacina, 2021
- Beekman: Catalogus Professorum Universiteit Utrecht

